

A következő évtized

(A »Túlpartról« c. gyűjteményből)

Az alábbi szöveg részlet egy hosszabb beszélgetésből, amelyet két fiatal budapesti szociológus, Farkas Péter és Németh Gábor, folytatott egy 45 év körüli kollégájukkal. A beszélgetés egy körkérdés keretében zajlott le, melynek középpontjában a publikáció és a cenzúra állott, de melynek zárókérdése az ország helyzetével kapcsolatos általánosabb elmefuttatásra is lehetőséget adott. A körkérdés anyaga « Túlpartról » címmel terjedt kéziratosan.

A körkérdés kezdeményezői több mint száz magyar értelmiségihez fordultak, akik közül mintegy negyvenen válaszoltak is írásban vagy szóban. Mint ez ennél ártatlanabb tárgyú anketók esetében is szokásos, a válaszadók névtelenek kívántak maradni. A többszáz lapra rúgó anyagból az alábbi választ ragadtuk ki ízelítőül. Szerzőjéről az anket szerkesztői annyit árulnak el, hogy 40-45 év közötti szociológus-férfi. A beszélgetés dátuma 1978.

A fejtegetést kiváltó kérdés így hangzott: « Az emberek nagy része eljut odáig, hogy "bizony ebben az országban súlyos problémák vannak". De a cselekvés helyett inkább az "adott" helyzetbe való belenyugvást választják. Mi a véleménye erről a magatartásformáról? »

Egy politikailag rendkívül tájékozott, számomra igen rokonszenves elveket valló ismerősöm, aki mindig igyekszik maximális külpolitikai tájékozottságra szert tenni,

azt mondta a minap, a legtöbb amit [tehetünk], hogy nagyon keményen fellépünk bizonyos reformok érdekében. Ezek nagyon kis engedmények a hatalom részéről, de ezeket be kell biztosítani, biztosítékokat kell hozzá kikényszeríteni, mert hát mint tudjuk, az eddigi politikánkra az volt a jellemző, hogy időnként engedékeny, időnként szigorú, de tulajdonképpen semmi sincs rögzítve; amit ma adnak, azt holnap elveszik, és nincs alapod, amelyről megvédhetnéd a már kiharcolt engedményeket.

Én ezzel szemben úgy gondolom, hogy a jelenlegi hatalmi apparátus, az új mechanizmusokkal hatalomra került és kerülő emberek alapvetően nem változnak meg belátható időn belül. De ugyanakkor nem szabad elhanyagolni azt a körülményt, hogy a személyek változnak. Egyszerűen az a tény, hogy ahogy múlik az idő, egyre inkább jutnak hatalomra olyan emberek, akiknek a háború már nem meghatározó élmény. És lassan már olyan emberek is hatalmi pozíciókba kerülnek, akiknek 56 traumája sem meghatározó. A jelenleg hatalmat gyakorlók generációjára az a jellemző, hogy az ellenforradalom képe lebeg előttük szünet nélkül, és állandóan a tőkés-fasiszta restauráció fényét lobogtatják maguk és egymás előtt. Ha a szovjet hatalomban van is olyan, ami nem tetszik nekik, mégis bizonyos mértékig elkötelezik magukat oda, mert végsősoron ez az ő hatalmuk. De hát telik az idő és egyre inkább olyan emberek kerülnek az apparátusba, akiknél ezek a dolgok nem meghatározóak. Most már inkább hazai kötődésű politikusok kerülnek színre, egyre inkább kihál az a gárda, akik szovjet emigrációban voltak.

Persze kárpótlásul vannak azok, akik ott tanulnak, ott végeznek egyetemet, politikai, műszaki, belügyi akadémiát. Ahogy fölfelé haladunk a ranglétrán, egyre több ilyen emberrel találkozunk. De azért ez az utánpótlás nem meghatározó mennyiségét tekintve. Nevelődik a politikusoknak egy olyan rétege is, akiket minimálisan érint ez a dolog. Nyilvánvaló, hogy van a mai vezetésen belül is egy olyan irányzat, Nyers Rezső ennek nyíltan hangot is adott egy svéd lapnak adott nyilatkozatában, amelyik jobban szeretné, ha a szocialista országok nem egy induló ütemére menetelnének együtt a szocializmus, a kommu-

nizmus felé, hanem mindenki külön ösvényen, a maga hátizsákjával járhatná a maga útját. Tehát vannak ilyen vezetők is. Bajaink lényeges okát látják ezek abban, hogy gazdaságilag teljesen be vagyunk szorítva a KGST rendszerébe. [Úgy vélik, hogy] a szovjet gazdaság nehézsége, tehetetlensége, pazarló jellege, az ottani túlbürokratizált, túlcentralizált irányítás ránkháruló következményei azok, amelyek a mi gazdaságunkat ennyire szétzilálják. Elképzelhetőnek tartok egy olyan fordulatot, amikor ilyen és ehhez hasonló gondolkodású emberek jutnának, juthatnának szóhoz. De olyan fordulatot is elképzelhetőnek tartok, amikor éppen azok kerülnének felülre, akik a keményebb kéz politikája mellett vannak, akik jobban be akarnák állítani az országot abba a bizonyos sorba, jobban alá akarnák rendelni a szovjet direktíváknak. Túl-buzgóságból, karriervágyból, vagy mert tényleg így gondolják. Biztos van olyan is, aki amellet kardoskodna, hogy legyünk mi is egy szovjet köztársaság. Mellesleg ezt a szovjetek sem látnák túl nagy örömmel.

Egy gyökeres rendszerváltozás lehetősége nem kizárt, de az biztos, hogy nemigen van Magyarországon olyan szellemi erő, amely képes lenne mozgalommá izmosodni, és ezt a változást belülről végrehajtani. Még akkor sem, ha nagyon kedvezőek lennének a körülmények. Itt van egy igen nagy veszély: megteremtődnek azok a körülmények, melyek alapot adhatnának gyökeres változtatásra, de mi ezt egységes szellemi erő híján elszalasztanánk. Könnyen előállhat egy olyan helyzet, amikor az ország a jelenleginél sokkal nagyobb mozgásteret nyerhetne, amelyben hatalmi változás jöhetne létre, de amikor csak úgy lehetne tovább lépni, ha más emberek vennék kezükbe a politikai vezetést, olyanok, akik nem lennének hajlandók megtartani a jelenlegi struktúrát, hanem engedélyeznék a politikai szervezkedést, választásokat írnának ki stb... Az nyilvánvaló, hogy amíg a KGST és a Varsói Szerződés tagjai vagyunk, addig erről szó sem lehet. Azonban a KGST-t és a Varsói Szerződést is érhetik olyan hatások, amelyek eredményeként teljes struktúraváltozás, esetleg a KGST és a Varsói Szerződés felbomlása következne be.

Kialakulhat egy olyan enyhülési folyamat, amikor a nyugatiak azt mondják, hogy megszüntetjük a NATO-t, ti pedig oszlassátok fel a Varsói Szerződést. A változások azonban nem ilyen irányban haladnak. Én nem szívesen jóslatok, bár nagyon büszke voltam arra ifjúkoromban, hogy megjósoltam a szovjet-kínai szakítást, amikor ennek még jelei sem igen voltak. Azt hiszem, elég közel kerülünk egy szovjet-kínai háborúhoz. Az amerikai-szovjet konfrontáció nem látszik olyan közelinek, bár rendkívül feszült a helyzet. Kína most rohamosan változik, még hozzá oly irányban igyekszik változni, hogy a Nyugat számára is üzletképes legyen. Ezért az a döbbenetes helyzet állhat elő, hogy például két év múlva, Kínában többpárt-rendszer lesz és választásokat írnak ki. Persze az is világos, hogy az ilyen nyugati típusú felépítmény nem változtatná meg a kínai társadalom ázsiai berendezkedését. Mint ahogy Indiában sincs nyugati típusú társadalmi berendezkedés, annak ellenére, hogy tulajdonképpen az angol parlamenti szisztémát vették át. Mondjuk idáig nem fognak elmenni Kínában, de az lehet, hogy a kínai politikai rendszer formális struktúrája egy pár év múlva sokkal kevésbé lesz monolit, mint a Varsói Szerződés országaié. Ennek beláthatatlan következményei lennének.

Ha viszont van egy háborús folyamat, amely minket is érint a szovjetek révén, még ha a háború tőlünk távol folyik is, [egy ilyen helyzet] nyilvánvalóan rendkívüli erőfeszítéseket fog követelni tőlünk és feltétlenül a politikai élet megszigorodását fogja jelenteni. Aminek következményeként az elégedetlenség is fokozódni fog. Ne adj isten, még megérjük azt is, hogy egy további eszkaláció következik be, és rendkívül sok helyen folynak majd háborús cselekmények. Tulajdonképpen már a harmadik világháborúban leszünk benne, még nem a totális részében, lehet, hogy odáig el sem jutunk. Nem feltétlenül szükséges, hogy bevessék a rendelkezésre álló teljes arzenált. A mostani és a jövő háborúknak lesz egy sajátosságuk: az, hogy az erők takarékra állításával és megfékezésével próbálják majd érvényesíteni az országok katonai erejüket. A történelemben eddig az volt a helyzet, hogy a háborúk során minden erőt be lehetett, és be is kellett

vetni. Mindig fenyegetett a totális pusztulás, és ugyan akkor mind a két félnek meg volt a lehetősége arra, hogy valahogy kikerüljön az egészből. A második világháborúban az volt a borzasztó, hogy nem látták előre, hogy ez a háború milyen iszonyatos pusztulást fog magával hozni. Ha látták volna, talán nem fajulhatott volna el ennyire. De akkor már elszabadult az a bizonyos szellem. Jó, hogy ennek a szellemnek a végkifejlete Hiroshima és Nagasaki volt. Nyilvánvaló, hogy ha a mai amerikai vezetők dönteneek, akkor nem dobták volna le az atombombát, hanem megpróbálták volna valahogy máshogyan kicsikarni a döntést.

Mi lesz Magyarország sorsa egy ilyen helyzetben? Nagyon nehéz ezt előre látni, de úgy hiszem, akkor kényszerítő és parancsoló szükség lesz kivenni azok kezéből a hatalmat, akik fönntartották maguk számára az eddigi döntések jogát, illetve azokat a döntéseket olyanokkal egészítették ki, amelyek eredményeként Magyarország teljesen integrálódott a birodalomba. Nekünk a birodalom határvidékén megvan az az esélyünk, hogy leváljunk, és egy el nem kötelezett vagy semleges politika irányába forduljunk. Itt nincsenek olyan tétek, amelyek megérnék azt a kockázatot, hogy ránk hidrogénbombát dobjanak. Nem hiszem, hogy bármely nyugati országnak, vagy Kínának érdekében állna ellenünk atomfegyvert használni.

Ez a ténynek tekinthető feltevés persze egy ellenkező irányú érvelésnek is az alapja lehet: minek magunkra haragítani a szovjeteket? Még majd ők fognak ide ledobni valamit. Örüljünk, hogy mi egy viszonylag szélcsendes provincia vagyunk. Ez azért nem jó érvelés, mert végül is akik itt élnek, azoknak kell eldönteni azt, hogy ha egy háború kitör, akkor rajtunk keresztül menjenek-e a szovjet csapatok. A jelenlegi helyzet úgy fest, hogy az egyik ütköző övezet, Balkán, Délkelet-Közép-Európa erősen elszigetelődött a Szovjetuniótól. Ez egy geopolitikai tény. Románia el nem kötelezett politikával próbálkozik, nincsenek ott a szovjet csapatok. Jugoszlávia szintén, Ausztria semleges. A NATO és a Varsói Szerződés földrajzilag két helyen áll közvetlenül szemben egymással: az pedig a belnémet határ és a cseh-nyugatnémet határ. Ha elindul-

na egy frontális támadás nyugat felé, akkor a szovjeteknek előbb Jugoszláviát kellene elfoglalni, és Ausztria semlegeségét megsérteni, mert csak így tudnának konfrontálódni az olaszországi NATO csapatokkal. Tehát óriási manőverezési lehetőség van, ha Ausztria semlegességét, Jugoszlávia el nem kötelezettségét, és Románia kiugrási hajlamát erősítjük, és magabiztossá tudjuk tenni őket azáltal, hogy ebben az országban eleven egy szuverén politikai akarat, amely azt mondja, hogy rajtunk keresztül nem lehet megszállni egy semleges országot, és rajtunk keresztül nem lehet megszállni egy el nem kötelezett országot. Az egy másik kérdés, hogy ettől még Bulgárián keresztül vonulhatnak az oroszok.

Ennek azért nagy a jelentősége, mert ha kitör egy nyugat-európai háború, és mi lecseréljük majd az akkori vezetést, s egy olyan kormányt segítünk hatalomra, amely képes nemet mondani, akkor a túlélési esélyünk megnő. Igaz, hogy amint közeledik egy ilyen háború veszélye, úgy fojtanak el minden potenciális ellenzékét. Erre számítani kell. Nem hiszek abban, hogy a jelenlegi állapot még húsz-harminc évig így maradhat. Tehát vagy szó nélkül elmegyünk majd adott esetben oda, ahová küldenek, vagy pedig kilépünk ebből az egészből.

Ha ázsiai hadszíntéren folyik a háború Szovjetunió és Kína között, oda nyilvánvalóan innen is szükség lesz katonára. [Ennek ellene szól, hogy] az oroszok már megtanulták, legjobb saját emberrel dolgozni. [Tehát az is lehet, hogy] más formában igyekeznének bevonni minket, de még ebben az esetben is valószínű hogy politikai engedményekre kényszerülnének. Elképzelhető, hogy egy olyan moszkovita kormányzat váltaná fel a mostanit, amely politikailag számos látszat-engedményt adna, esetleg egészen meglepő és messzemenő engedményeket is, amelyek alapján úgy tűnhetne, hogy valami valódi demokrácia felé megyünk. Tehát az egésznek lehet egy ilyen álarcosbál jellege, mert majd nem fogod tudni, hogy a szorítás-e a jobb, vagy a demokratizálódás. Egy dolog biztos: a demokratizálódás, ha látszatengedmény is, inkább kívánatos és támogatandó, mert lehetőséget nyújt arra, hogy legális formában is föl lehessen lépni és harcolni.

Illúzió volna azt gondolni, hogy ennek a rendszernek a vezetői olyan mértékben formálják át a rendszert, hogy legális módon ki lehessen venni a kezükből a hatalmat. Viszont elkövethetnek olyan hibákat, hogy kicsúszik a kezükből a hatalom. Ami ennek az állapotnak a siettetését, vagy a politikai harc konkrét formáit illeti, az nem interjúkérdés. [Erről csak annyit, hogy] egy olyan illegális szervezkedés, amely ezt lehetővé tenné, igen veszélyes, mivel elég kis esélye van a győzelemnek. Túl nagy lenne a kockázat. [Mindamellet] az emberek a börtönben is apró gesztusok segítségével adják egymás tudtára, amit akarnak, pedig nincs lehetőségük a normális kommunikációra. Ugyanez a társadalomban is megtörténik. A társadalom találékonysága mindig felülmúlja a rendőri találékonyságot. Nem beszélve arról, hogy egy ilyen Szejk-szerű alapállásnál nagyon nehéz a rendőri szigort érvényesíteni. Úgy tűnik, hogy jelenleg a kulturális életben van bizonyos mozgás, engedékenység, egy szüntelen kacérkodás Nyugattal, egy szüntelen rájátszás arra, hogy mi egy liberális szocialista ország vagyunk, ahol a gondolatszabadság és a mozgásabadság bizonyos fokig megtalálható, gyakorolható. Miközben egyre fokozottabban militarizálódik ez a társadalom. A tragédia ebben az, hogy egyre kevesebb lesz a gondolkodó ember, és még kevesebb az olyan, aki az értelmes cselekvési formákat is megtalálja.

Nagyon követendőnek tartom a lengyel példát. [Ilyesfajta mozgás] persze nálunk is van, de csak egy nagyon szűk értelmiségi körben. Azok a fórumok, amelyeken bizonyos ellenkultúra, ellenzéki gondolat magyarázása folyhat, igen elszigetelt helyzetben vannak. [Viszont] hiszek abban, hogy az események baromi gyorsan fölrázzák az embereket. Teljesen bamba és demokráciára alkalmatlan tömegek tudnak differenciáltan és intelligensen viselkedni, ha a helyzet úgy kívánja. Sürgetem a tanítást és az értelmes tradíciók továbbadását, és ugyanakkor az eseményeket is sürgetném, mert előbb-utóbb úgyis bekövetkeznek. De ezzel együtt egy félelem is él bennem. Libanon nincs messze. Virágzó kis állam volt, amely egy pár éves polgárháborúban teljesen tönkre ment. Most a spanyol polgárháborúról olvasok. Eddigi ismereteim alapján is

tudtam, hogy ez borzalmas megpróbáltatás volt a spanyol népnek, de ugyanakkor talán szerencséje is, mivel adott esetben [azt eredményezte], hogy aztán békén hagyják, kimaradjon a szórásból...

És még annyit: a belenyugvás, a « nincs mit tenni, ez van, ezt kell szeretni » hangulaton alapuló magatartásforma nagyon hamar ki fog menni a divatból. Érzésem szerint olyan mértékű gazdasági romlás várható, hogy egyre többen fogják azt mondani, itt tenni kell valamit. Jónéhány ezer vagy tizezer ember lesz majd, aki így fog gondolkodni, és a háttérben nem a jólétet hajsoló és öntelt milliók állnak majd, hanem a türelmetlen és elégedetlen tömegek. Mert a helyzet már most is rosszabbodik, csak még nem olyan feltűnően. Jó lenne, ha a szellem kisiparosai egységbe tömörülnének, és összeadnának valami nagyobb eszközre valót. A szellem kisiparosai azonban nagyon nehezen szövetkeznek, és általában a szellemek szövetkezése ritkán szokott jót hozni...

[A szögletes zárójelben szereplő szavak a szerkesztőség stiláris betoldásai.]